

KRZYSZTOF GAWLIKOWSKI

RZĄDY WARLORDÓW W CHINACH — GENEZA, CHARAKTER
I PRZEMIANY *

I. Historyczny rodowód władzy warlordów w Chinach; II. Pierwsze próby marksistów, związanych z Kominternem, określenie charakteru władzy warlordów; III. Analiza składu społecznego armii warlordów, ich funkcje gospodarczo-społeczne; IV. Typy ewolucji warlordyzmu.

Rewolucja 1911 r., która obaliła cesarstwo i ustanowiła Republikę Chińską, spowodowała dezintegrację funkcjonującej poprzednio struktury administracyjnej państwa, osłabiła władzę centralną. Władzę w terenie przejęli realnie lokalni dowódcy jednostek wojskowych rozmaitego charakteru i wielkości (formacji dawnej armii cesarskiej, zrewolucjonizowanych jednostek regularnych, rozrostłych w wyniku masowego napływu ochotników, nowo powstałych jednostek nieregularnych, tworzonych przez organizacje oraz osoby prywatne itd.). Dezintegracja państwa pogłębiła się po śmierci (w 1916 r.) pierwszego prezydenta i niedosłego restauratora cesarstwa — Juan Szy-khaja (Yuan Shi-kai), dawnego reformatora armii cesarskiej, twórcy Nowej Armii i najwybitniejszego polityka orientacji zachowawczej. Chiny rozpadły się na wiele samodzielnych organizmów parapaństwowych.

Okres owego rozpadu państwa stał się obecnie przedmiotem dość intensywnych badań na Zachodzie, zbiera się materiał historyczny, podejmuje pierwsze próby interpretacji. Był to okres niezwykle doniosły dla późniejszych dziejów Chin, a jego poznanie pomogłoby głębiej zrozumieć genezę procesualnej rewolucji socjalistycznej, sposób funkcjonowania armii i administracji cywilnej, przemany wzorców organizacji politycznej społeczeństwa itd.

Struktura polityczno-wojskowa Chin w latach dwudziestych była nader swoista, odbiegała od wzorców znanych nam z Europy, a także istniejących w wielu innych państwach Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej. „Siły zbrojne” była to cała mozaika rozmaitego typu niezależnych właściwie formacji, liczących po kilkanaście lub kilkadziesiąt osób w wypadku milicji wiejskiej i oddziałów obszarniczych, formacji liczących setki, a nawet tysiące ludzi w wypadku wojsk administracji lokalnej, korporacyjnych i większych band rozbójniczych, wreszcie dziesiątki tysięcy w wypadku na poły prywatnych sił zbrojnych potężnych generałów-administratorów.

* W artykule tym, podobnie jak w innych pracach, autor posługuje się własną transkrypcją chińskich imion własnych. W nawiasach podaje się imiona własne w oficjalnej transkrypcji ChRL.

Należy dodać, że nawet przed rewolucją 1911 r. system wojskowy cesarstwa był niezmiernie skomplikowany, siły zbrojne były podporządkowane różnym ogniwom władz centralnych, prowincjonalnych i lokalnych, istniały oddziały prywatne, korporacyjne, wioskowe itp. Czołowa zaś siła władz centralnych, tzw. Armia Ośmiu Chorągwi właściwie była złożoną strukturą organizacyjną całego stanu uprzywilejowanego (mandzursko-chińsko-mongolskiego etnicznie) z przypisaniem do Chorągwi całych rodzin, z wydzieloną od państwowej własną administracją, obejmującą uprzywilejowaną warstwę „chorągwianych”. Funkcje wojskowe i służba garnizonowa były tylko jedną — choć ważną — z wielu funkcji Armii Ośmiu Chorągwi, będącej tyleż organizacją administracyjną co wojskową, a mówiąc ściśle — zintegrowaną organizacją administracyjno-społeczno-wojskową o swoistej, nader skomplikowanej strukturze, pełniącą funkcje ogólnospołeczne, a zarazem funkcje związane z utrzymywaniem wydzielonego stanu „chorągwianych”.

Już sama nazwa „dowódcy wojskowi” w odniesieniu do Chin z lat dwudziestych może być przyjmowana jedynie umownie. W literaturze anglosaskiej używa się terminu *war-lord*, co jest określeniem wyjątkowo szczęśliwym. Obecnie jest ono używane także w literaturze sinologicznej francuskiej i zachodnioniemieckiej. W literaturze radzieckiej stosuje się określenie „militarista”, co czasami może mylić niezorientowanego czytelnika, gdyż ów „militarysta” nie ma właściwie nic wspólnego ze zjawiskiem militarysty, mógł nawet nie być wojskowym w naszym rozumieniu tego terminu. Wydawana u nas literatura o Chinach z lat pięćdziesiątych za literaturą radziecką posługiwała się terminem „militarysta”. Początkowo ja także posługiwałem się tym terminem, jednakże wywoływało to stałe nieporozumienia i przez wiele osób było krytykowane, choć nikt nie potrafił zaproponować lepszego terminu polskiego. Po chińsku używa się terminu *jun-fa* (*cün-fa*), stosowanego od setek lat w tradycyjnej historiografii dla określenia panów feudalno-wojskowych, samodzielnie władających zagarniętymi obszarami w okresie rozpadu państwa bądź osłabienia władzy centralnej. Jest to słuszne o tyle, iż istotnie procesy z lat dwudziestych pod wieloma względami były podobne do występujących w przeszłości. Niewątpliwie jednak termin ten w odniesieniu do dziejów najnowszych jest dość silnie obciążony emocjonalnie, w rozumieniu sił postępowych i rewolucyjnych był on pejoratywny. Dlatego też posłużenie się terminem nawet chińskim może być podważone w sposób zasadny, nie wspominając już o trudnościach fonetycznych na gruncie polskich przyzwyczajęń językowych. W tej sytuacji uznałem za słuszne posłużyć się — za radą Witolda Rodzińskiego — terminem anglosaskim *warlord*; co jest nie tyle znalezieniem najwłaściwszego rozwiązania, ile relatywnie najlepszym wyjściem z istniejącej sytuacji, uzasadnionym upowszechniającą się obecnie praktyką w innych językach.

Warlordowie dysponowali rozmaitej wielkości formacjami wojskowymi i odpowiednio do tego kontrolowali terytorium większe bądź mniejsze. Łączyli się najczęściej w dość trwałe ugrupowania polityczno-wojskowe, które toczyły między sobą wojny, dążąc do zwiększenia stanu posiadania, wchodziły w krótkotrwałe sojusze, rozpadały się i ponownie odbudowywały. Obszary oddzielone od reszty terytorium poważniejszymi przeszkodami naturalnymi, jak np. prowincja Szansi, Syczuan, chiński Tur-

kiestan, były kontrolowane przez jednego lub kilku konkurujących ze sobą warlordów i zachowywały znaczny stopień neutralności wobec wypadków rozgrywających się w rejonach centralnych.

Generał wchodzący w skład ugrupowania zachowywał pełną autonomię, mógł z niego w każdej chwili wystąpić i przyłączyć się do innego bądź rozpocząć walkę o tworzenie własnego ugrupowania. Generał będący przywódcą ugrupowania pełnił wewnątrz niego funkcje koordynująco-rozjemcze, na zewnątrz walczył o jego interesy w stosunkach z innymi grupami wojskowymi i państwowymi obcymi. Politykę ugrupowania uzgadniano na okresowych zjazdach generałów. Zwykle raz na rok dochodziło też do szerokiego zjazdu generałów i marszałków różnych ugrupowań. Miał on charakter spotkania towarzyskiego, odbywał się bez rozgłosu w jakiejś prywatnej posiadłości. Ustalano na nim sojusz na rok następny, dyskutowano problemy stosunków z państwami obcymi, wymieniając posiadane informacje. Na tej swoistej giełdzie generalskiej dowódca, który z jakichkolwiek przyczyn utracił swą armię (w trakcie działań wojennych żołnierze mogli rozbiec się, przejść na stronę przeciwnika, utworzyć samodzielną szajkę rozbójniczą, formacja mogła stopnieć powoli w wyniku trudności finansowych lub utraciwszy „swój” teren, stracić bazę finansową i rozpaść się itd.), mógł w formie samopomocy koleżeńskiej uzyskać pomoc w pieniądzu i broni, by odbudować swą pozycję.

Ugrupowania warlordów najczęściej uznawały formalnie zwierzchnictwo rządu pekińskiego, nadawał on dowódcom formacji tytuły generałów i marszałków oraz występował na arenie międzynarodowej jako oficjalny reprezentant Republiki Chińskiej. Zdarzało się jednak często, że jedna lub więcej klik odmawiały mu nawet formalnego uznania, tworzyły rząd separatystyczny lub konkurencyjny w stosunku do pekińskiego. Rząd pekiński miał charakter marionetkowy, zazwyczaj był ustalany przez klikę panującą w prowincji stołecznej w porozumieniu z jej aktualnymi sojusznikami z rejonów sąsiednich. Poszczególne ugrupowania były związane z różnymi mocarstwami, których interesów broniły, otrzymując w zamian od nich pewną pomoc polityczną i wojskową. Zmiany sojuszy, zmiany patrona były zjawiskiem częstym, występującym na wszystkich szczeblach. Niekiedy całe ugrupowanie zrywało swe powiązania z jednym mocarstwem, nawiązując kontakt z innym, generał przechodził od jednego generała-patrona do drugiego; zdarzało się też, że całe formacje opuszczały swego generała, przechodząc do innego, później znów do niego powracały lub też zaczynały być samodzielne, stając się załącznikiem nowego ugrupowania.

Prócz ugrupowań wojskowych o statusie legalnym, włączonych do oficjalnej struktury politycznej, których władza na danym terenie była tak czy inaczej zalegalizowana, liczne były szajki rozbójnicze, tzw. *thu-fej*. Mogły one niekiedy kontrolować znaczne terytorium, zbierając podatki, nakładając daniny na kupców i przedsiębiorców. Odmienne od formacji warlordów, kontrolujących ośrodki miejskie i stamtąd sprawujących władzę, szajki rozbójnicze miały zwykle swe siedziby w górach, na wyspach itp., stamtąd kontrolowały pobliskie rejony wiejskie, a nawet penetrowały mniejsze miasteczka. Granica między jednostkami wojskowymi warlordów a rozbójniczymi była płynna; oddział rozbójniczy w mia-

re ę rozszerzania swych wpływów, zdobywszy ośrodek miejski, mógł zdobyć uznanie warlorda kontrolującego dany teren i uzyskać status legalny, a jego przywódca — szlify generalskie; lub też odwrotnie — żołnierze z rozbitej armii, oddziały dezertarów, mogli stworzyć bandę rozbójniczą, przechodząc ze statusu legalnego na nielegalny. Niekiedy stanowiły one poważną siłę polityczną i były uwzględniane przez strony w ocenie sytuacji militarnej. Jednostki wojskowe powstałe z band rozbójniczych miały często nawet wartość bojową wyższą od jednostek wojsk regularnych¹. Podstawą bytu tak jednych jak i drugich były podatki ściągane z ludności, przede wszystkim z chłopów. Stanowiły one dochód kadry dowódczej, dostarczały środków na zakup broni, amunicji, werbunek rekrutów, większe zakupy, np. umundurowanie, a także na okresowe wypłaty żołdu. Żołnierze oraz niższa kadra oficerska otrzymywali żołd tylko sporadycznie, żyli często z rabunku, grabieży lub na pół legalnych rekwizycji. Rabunek ten odgrywał siłą rzeczy większą rolę w gospodarce szajek rozbójniczych, będących niewielkimi jednostkami o słabym aparacie fiskalnym.

W Chinach lat dwudziestych było ponadto wiele formacji zbrojnych utrzymywanych przez osoby prywatne i korporacje. Dostyc często wsie miały własne oddziały dla swej obrony i utrzymania porządku publicznego. Zależnie od lokalnych warunków, od tego, czy wieś zamieszkiwali chłopci-posiadacze, czy też ludność jej stanowili w większej części dzierżawcy lokalnych obszarników, zmieniały się funkcje milicji wiejskiej, także jej charakter. Jeżeli służyła ona bardziej potrzebom ogólnospołecznym, jako szczególna siła porządkowa, miała zwykle charakter milicyjny, służbę pełnili kolejno chłopci żyjący z pracy produkcyjnej. Jeżeli służyła miejscowym obszarnikom, umożliwiając utrzymywanie ładu i ściąganie danin z chłopów żyjących w nędzy — z reguły była zawodowa lub na wpół zawodowa, złożona z najemników bądź ze służby domowej i chłopów zależnych od rodziny obszarniczej. Niekiedy taki oddział miał charakter wyraźnie prywatny i był utrzymywany przez obszarnika. Bywało, że funkcje oddziału obszarniczego pełniła lokalna szajka bandycka, zmuszająca chłopów do uległości. Swoje oddziały zbrojne mogły mieć również rody lub też korporacje, np. gildie kupieckie. Niekiedy oddziały korporacyjne bywały poważną siłą. Na przykład oddziały tzw. papierowych tygrysów, liczące kilkanaście tysięcy ludzi, utrzymywane przez gildię kupiecką Kantonu, przez dłuższy czas stanowiły poważne zagrożenie dla rządu Sun Jat-sena, i dopiero po ich rozbiciu rewolucyjny wówczas Kuomintann zdobył realną władzę w rejonie Kantonu. Oddziały milicyjne, tworzone przez związki zawodowe, odgrywały ważną rolę w wypadkach rewolucyjnych w mieście, chłopskie oddziały mili-

¹ Na przykład organ Komunistycznej Partii Chin — „Sianntao” „The Guide Weekly” analizując sytuację militarną w prowincji Henan, wyliczał działające tam ugrupowania wojskowe włącznie z rozbójnikami. Wśród wyliczonych imiennie części ugrupowań bliskich Kuomintannowi, na których mogłyby się oprzeć siły lewicy, aż cztery zaliczono do rozbójniczych („Xiangdao” nr 167 z 19 X 1926 s. 1825). A. W. Błagodatow, analizując ugrupowanie wojskowe szangtungskich militarystów, pisze, że spośród sześciu korpusów o największej wartości bojowej trzy wywodziły się z band rozbójniczych. A. W. Błagodatow, *Zapiski o kitajskiej rewolucji 1925—1927*. Moskwa 1970, s. 220.

cyjne — na wsi. Czasami wiejskie oddziały milicyjne zbliżały się swym charakterem do szajek bandyckich, zwłaszcza gdy były to oddziały prywatne lub korporacyjne. Zgodnie z wielowiekową tradycją i uznawanym przez państwo prawem ludności do tworzenia własnych lokalnych sił zbrojnych oddziały milicyjne miały status legalny. Wielekroć w historii Chin państwo wręcz inspirowało i organizowało tego typu oddziały ludowe; tak było m. in. w okresie rewolucji 1911 r. i bezpośrednio po niej. Wiele więc z oddziałów funkcjonujących w latach dwudziestych pod kierownictwem miejscowych szenszy powstało na mocy edyktów centralnego rządu rewolucyjnego lub też władz prowincjonalnych.

Szczególnym rodzajem sił korporacyjnych były oddziały tworzone przez tajne stowarzyszenia. Działy one w wielkich miastach i na szlakach przemysłowo-handlowych, stając się swoistymi służbami gangsterskimi. W rejonach małomiasteczkowych zbliżały się swym charakterem do sił prywatnych, w rejonach wiejskich — do milicyjnych. W okresie niepokoїв społecznych stanowiły formę masowej organizacji ludności chłopskiej i małomiasteczkowej, występując przeciw lokalnej administracji i jej siłom zbrojnym lub też wojskom obcym, przybyłym na dany teren. Owe wojska powstańcze mogły niekiedy rozbić lub też skutecznie paraliżować siły zbrojne warlordów. Tak było np. w 1926 r. w prowincji Henan, gdy oddziały Czerwonych Pik rozbiły II Armie Narodową, wchodzącą w skład ugrupowania Feen Jü-sianna (Feng Yu-xiang). Oddziały tajnych stowarzyszeń rzadko uzyskiwały status legalny, były co najwyżej tolerowane; w wypadku zamieszek formacje legalne lokalnej administracji zwalczały je siłą.

Jednostki wojskowe warlordów były zwykle ściśle związane z jakimś terenem. Zarówno szeregowcy, jak i oficerowie pochodzili z reguły z tej samej prowincji, dążyli też zazwyczaj do zdobycia kontroli nad terytorium pochodzenia. Lokalizm o wiele silniej występował w formacjach ludowych, związanych ściśle ze wsią, gminą, określonym miasteczkiem czy rejonem. Więż lokalna była zazwyczaj podstawową dla funkcjonowania jednostki.

Pozornie mogłoby się zdawać, że upadek cywilnych rządów cesarskich, starego porządku konfucjańskiego, przejęcie zaś władzy w prowincjach przez wojskowych i utworzenie nowej, zdecentralizowanej struktury politycznej było czymś niezwykłym, przełomem, w historii Chin. Z całą pewnością w sytuacji istniejącej w latach dwudziestych były liczne elementy nowe; włączone do kapitalistycznego rynku światowego Chiny przechodziły fundamentalne przeobrażenia gospodarcze i społeczne. Jednakże podobne pod wieloma względami procesy zachodziły wielokrotnie już poprzednio.

Chińskiemu typowi feudalizmu właściwe były powtarzające się z dużą regularnością kryzysy gospodarczo-społeczne, które powodowały zwykle upadek panującej dynastii, prowadziły do dezorganizacji scentralizowanego systemu zarządzania państwem i faktycznego rozpadu kraju na niewielkie organizmy społeczno-polityczne. Kryzys dynastyczny wiązał się zwykle ze wzrostem znaczenia przywódców lokalnych, dysponujących własnymi siłami zbrojnymi. Rozpad dokonywał się przy udziale wielkich buntów chłopskich lub najazdu obcych armii, wykorzystujących słabość wewnętrzną Chin. Założycielem nowej dynastii stawał się wódcz armii,

który zdołał sobie podporządkować pewną liczbę przywódców lokalnych, uzyskać niezbędne poparcie lub też wymóc posłuszeństwo siłą; czasem był nim wódz powstańczej armii chłopskiej, czasem chiński generał, niekiedy nawet wódz obcej armii. Dopiero później stopniowo odbudowywał on scentralizowany aparat zarządzania i przywracał cywilny charakter władzy państwowej, łamiąc opór przywódców lokalnych, w coraz większym stopniu podporządkowując ich sobie. Oczywiście poszczególne kryzysy dynastyczne znacznie się różniły; kryzys zaś polityczny po rewolucji 1911 r. miał charakter wręcz odmienny, został wywołany nie tylko procesami wewnętrznymi, lecz także oddziaływaniem czynników zewnętrznych, rosnącym podporządkowaniem kolonialnym Chin. Jednakże rozpad kraju na rejony kontrolowane przez lokalnych dysponentów sił zbrojnych, pełniących funkcje administracyjne, był typowy dla Chin, warunkowany charakterem stosunków gospodarczo-społecznych wciąż jeszcze istniejących. Jednakże procesy gospodarczo-społeczne przebiegające w początkach XX w. były już zupełnie inne, inny był też końcowy rezultat; Chiny wkroczyły na drogę industrializacji i rozwoju kapitalizmu państwowego, nie zaś odbudowy feudalizmu typu biurokratycznego.

Rozpad był pogłębiany i utrwalany przez interwencję obcą, faktyczny podział Chin na sfery wpływów i rywalizację międzymocarstwową. Nadto zaś zaczęły się dokonywać głębsze, rewolucyjne przeobrażenia w społeczeństwie chińskim, zjawily się nowe siły społeczne i programy radykalnych reform. Chiny stały się areną starcia sił rewolucji światowej i światowego imperializmu. Powodowało to niezwykle złożoną sytuację polityczną Chin w latach dwudziestych.

Powtarzający się wiele razy rozpad Chin na obszary kontrolowane przez warlordów był warunkowany, choć wydawać się to może paradoksalne, cywilnym charakterem państwa biurokratycznego, całkowitym podporządkowaniem formacji wojskowych organom administracyjnym różnych szczebli. System rządów wojskowych w ciągu dziesięcioleci rozwijał się zawsze w łonie systemu cesarskiego. Prowincje korzystały z dużej samodzielności, która rosła wraz ze słabnięciem władzy cesarskiej. Gubernator prowincji posiadał własny skarb, często prowadził w istocie własną politykę zagraniczną. Rząd centralny dysponował stosunkowo niewielkimi siłami zbrojnymi, rozlokowanymi w stolicy i jej bezpośrednim sąsiedztwie. Prowincje i powiaty zaś miały własne siły zbrojne, własne formacje, z odmiennym systemem szkolenia, rekrutacji, służby, regulaminów itp. Użycie ich przez rząd centralny było zazwyczaj kłopotliwe, a często wręcz niemożliwe. Jakkolwiek władza gubernatora nad prowincją była sprawowana na podstawie posiadania mandatu cesarskiego, praktycznie lokalne władze administracyjne, pełniąc swe funkcje, opierały się na własnych siłach zbrojnych. Lokalne siły zbrojne pełniły różnorodne funkcje publiczne i obsługiwały potrzeby miejscowego aparatu biurokratycznego, ich dowódcy zaś byli podporządkowani zwierzchnikom administracji cywilnej lub też od nich zależni. Z reguły również mimo rozdziału funkcji cywilnych i wojskowych istniała duża mobilność indywidualna. Dowódcy wojskowi przechodzili na pozycje urzędników cywilnych, co było traktowane jako awans. Od powstania Thajphinnów (Taiping) tego rodzaju typ kariery (od dowódcy wojskowego) wyższych urzędników cywilnych stał się bardzo częsty. Po reformach 1905 r., likwi-

dacji systemu egzaminów cesarskich z rozwinięciem na to miejsce systemu państwowych szkół wojskowych cała nowa kadra urzędnicza musiałaby pochodzić z armii. Inna rzecz, że wobec dominacji cywilnych wartości i wzorców kulturowych wojskowi chińscy mieli charakter na polu cywilny, często wręcz podkreślali swe funkcje cywilne i charakter. Służyło to podwyższeniu ich prestiżu społecznego, który był stosunkowo niski wobec powszechnej pogardy dla zawodu żołnierza, potępienia wojny przez tradycyjną kulturę i dominacji w państwie urzędników cywilnych. Powstanie Thajphinnów było wydarzeniem przełomowym jeszcze pod innym względem. Wobec niezdolności armii cesarskiej do stawienia oporu powstańcom rządu zainicjował tworzenie samodzielnych ochotniczych formacji, dowodzonych przez Chińczyków i związanych z chińskim obszarnictwem. Wypierając powstańców, formacje te przejmowały zdobyte terytoria, tworzyły administrację i niezbędny aparat fiskalny. Tak pojawili się pierwsi działacze polityczni typu warlordów, którzy zdobyli władzę administracyjną i pozycję polityczną przez utworzenie własnej armii; choć w XIX w. pozostawali oni nadal w strukturze administracyjnej cesarstwa, zapoczątkowali proces jego dezintegracji.

W związku z przeprowadzanymi w końcu XIX w. reformami państwowymi, które początkowo dotyczyły głównie wojskowości, armia była stosunkowo najbardziej zmodernizowaną strukturą organizacyjną, a realizacja w niej szerokiego programu oświatowego i budzenie uczuć patriotycznych czyniły ją podatną na nowe idee, wynosiły wojskowych do rangi pionierów przemian postępowych. W sytuacji narastającego kryzysu politycznego, załamania się systemu cesarskiego, dowódcy lokalni nie tylko dysponowali siłą zbrojną, lecz mieli też niezbędny autorytet moralny i polityczny. Między innymi dlatego, jak się zdaje, załamały się wysiłki cywilnych rewolucjonistów typu Sun Jat-sena. Rewolucja 1911 r., mająca w poważnym stopniu narodowy charakter walki o obalenie panowania Mandżurów w Chinach, dokonała się z aktywnym udziałem formacji chińskich, wychowywanych od lat przez ich przywódców w duchu miłości dla ojczyzny i w przekonaniu o szczególnym znaczeniu armii w życiu kraju, historycznej misji odbudowy potęgi Chin². Nic też dziwnego, że po rewolucji władzę przejęli wojskowi.

System rządów warlordów nie był dotychczas poddany naukowej analizie marksistowskiej. Warto więc przypomnieć pewne elementy takiej analizy, pojawiające się w dyskusjach naukowców i działaczy politycznych w latach dwudziestych w Związku Radzieckim. K. A. Charinski twierdził, że warlordowie są siłą ponadklasową, nie związaną ani z burżuazją, ani

² Idee patriotyczne, głoszone w armii przed rewolucją 1911 r. akcentowały potrzebę umocnienia państwa chińskiego, nie odwoływały się zaś wyraźniej do uczuć narodowych, co wiązało się z panowaniem Mandżurów. Po rewolucji, wobec obalenia władzy Mandżurów i wielonarodowego składu ludności Chin, znów akcentowano przede wszystkim element państwowy. W jednym z wydawnictw wojskowych tego okresu pisano np.: „Siła lub słabość jakiegokolwiek państwa jest uzależniona od stanu jego armii. O sile lub słabości armii decyduje kadra dowódcza [...] Lud całego państwa powinien mieć jedno serce, zaś armia — jedno pragnienie. Nawet jeżeli kraj nie byłby wielkim państwem, wtedy po dziesięciu latach mógłby stać się silny, zaś po dwudziestu stać się hegemonem. Tego zaś przecie pragniemy dla Chin. Jiang-xiao jjao-yu, wychowanie kadry dowódczej — Pun-cheng mo-fan-tuan jiao-guan shen zu-pei bian 1915, s. 1—2.

z istniejącymi jeszcze siłami feudalnymi. Dopuszczał on jednakże myśl, że warlordowie mogą przerodzić się w burżuazję bądź w obrońców jej interesów klasowych. Podobne opinie prezentowali J. Mamajew i W. Kokołłow, którzy zwracali uwagę na słabe zróżnicowanie klasowe społeczeństwa chińskiego, a także A. Iwin³. W. D. Wilenski-Sibirjakow (autor wówczas bardzo popularny), uznając nadklasowy charakter samego zjawiska władzy warlordów, przedstawiał jednak poszczególnych generałów jako przedstawicieli różnych grup burżuazji chińskiej lub obcej, a czasami nawet chińskiego proletariatu⁴. Podobnie sądził Pozdniejew, mówiący o zrastaniu się warlordów z burżuazją chińską, choć inaczej określał charakter klasowy poszczególnych generałów⁵. Wypowiadano też pogląd, że warlordowie są tylko marionetkami burżuazji obcej⁶. Przeciwno uproszczonemu pojmowaniu tej tezy, a także traktowaniu warlordów wyłącznie jako przedstawicieli burżuazji rodzimej występował m. in. Wojtynski⁷. Jednakże pogląd ten okazał się nader trwały, został on później przyjęty przez większość historyków ChRS. Konkurencyjny do niego był pogląd, że warlordowie, stanowiąc siłę w części ponadklasową, są związani z systemem feudalnym, są obrońcami sił feudalnych w społeczeństwie chińskim⁸. Lominadze poszedł nawet tak daleko, że przedstawiał warlordów chińskich wręcz jako gnębieli burżuazji chińskiej, choć dopuszczał, że pewne jej grupy mogą popierać określonych generałów⁹. Dyskusje te odbijały się na oficjalnych dokumentach Kominternu, w początkowym okresie unikały one jednak jednostronności sądów przedstawionych powyżej.

Na IV Kongresie Kominternu w 1922 r. przyjęto m. in. „Tezy ogólne o kwestii wschodniej”. Rządy warlordów w Chinach traktowano w nich jako szczególny twór społeczny, raczej półfeudalny niż półburżuazyjny, związany z sytuacją ucisku kolonialnego. Rodzimy co do swej genezy, twór ów miał być użyty przez kapitalizm obcy jako narzędzie, medium jego panowania w Chinach¹⁰.

Charakteru rządów warlordów w Chinach, według działaczy Kominternu, nie można było określić w sposób jednoznaczny w klasowych kategoriach europejskich jako feudalne lub burżuazyjne i analizować go, od-

³ K. A. Harinskij, *Obzor političeskoj i ekonomičeskoj žizni Kitaja, Dudzjunat i rieakcja*. „Narody Dalniego Vostoka” 1921, nr 2, s. 158—164; J. Mamajew, W. Kokołłow, *Kitaj, strana, nasilenije, isstorija*. Moskwa 1924, s. 215—228; A. Iwan, *Kitaj i sowietskij Sojuz*. Moskwa 1924, s. 85—86.

⁴ V. D. Wilenski-Sibirjakow, *Nakanunije obrazowanija kommunističeskoj partii v Kitaje*. „Kommunističeskij Internacjonal” 1920, nr 16, s. 3585—3594; tenże, *Kitaj, politiko-ekonomičeskij oczerk*. Moskwa 1923; tenże, *Gomindan-partija kitajskoj riewołucii*. Moskwa—Leningrad 1926, i inne.

⁵ D. Pozdniejew, *Sowremiennyj Kitaj, borba za kitajskij rynek*. Leningrad 1925.

⁶ Zob. np. A. N. Nikonow, *Sowremiennyj Kitaj, Kratkij obzor strany i jejo woorużonnych sił po dannym k 1-mu awgusta 1922 g.* Moskwa 1922.

⁷ G. N. Wojtynski, *Czto proisходит w Kitaje*. Moskwa 1924.

⁸ Patrz np. I. I. Sorokownikow, *Rol duczinnow w Kitaje*, „Krasnaja Armija na Wostokie” 1921, nr 1, s. 26; E. A. Hodorow, *Nawyje puti w istorii Kitaja*. „Nowyj Wostok” 1924, nr 6, s. 33—34.

⁹ XV Sjezd Wsesozuznoj Kommunističeskoj Partii (bolszewikow), *Stenografičeskij otczet*. Moskwa—Leningrad 1928, s. 664; „Internacjonal Press Conference” VIII, nr 1 (Jan. 5 1928) s. 23.

¹⁰ G. Kara-Murza (red.), *Strategija i taktika Komintierna w nacjonalno-kolonialnoj riewoluciji na primierie Kitaja*. Sbornik dokumentow. Moskwa 1934, s. 45.

wołując się tylko do wewnętrznego układu klasowego. Należało bowiem uwzględnić relację do kraju uciskającego. Jednakże autorzy „Tez” byli skłonni traktować warlordów w Chinach raczej jako element struktur feudalnych bądź ich równoważnik, ukształtowany w sytuacji ucisku kolonialnego, niż jako reprezentanta rodzącej się burżuazji.

W 1926 r. na VII Plenum Komitetu Wykonawczego Kominternu w specjalnie powołanej Komisji Wschodniej na temat charakteru rządów warlordów („militaryzmu chińskiego” według używanej wówczas terminologii) toczyła się ożywiona dyskusja. Najciekawsze, jak się wydaje, było wystąpienie A. S. Bubnowa. Stwierdzał on m. in.: „Mówi się, że militaryzm chiński to po prostu generalicja. Z drugiej strony mówi się, że militaryzm chiński jest jakowymś tworem typu feudalnego lub półfeudalnego. Muszę powiedzieć, iż każde z tych określeń, wzięte w izolacji, byłoby niesłuszne. Militaryzm chiński jest organizacją wojskową, organizacją sił zbrojnych. Militaryzm chiński jest jednym z podstawowych kanałów akumulacji kapitalistycznej w Chinach. Wreszcie militaryzm chiński to taka organizacja wojskowa, będąca kanałem akumulacji kapitalistycznej, która otoczona jest całym szeregiem organów państwowych typu półfeudalnego [...] Ta organizacja militarno-państwowa związana jest z tą lub inną grupą imperializmu obcego. Posiada ona określony charakter klasowy i właściwe sobie tendencje rozwojowe”¹¹.

Uchwała Plenum została oparta na przedstawionej tu koncepcji Bubnowa, zawarła jej najistotniejsze elementy¹².

Uznanie warlordów chińskich za siłę polityczną w znacznym stopniu autonomiczną, niejako równorzędną w stosunku do innych sił klasowych, wiązało się z żywionym przez wielu działaczy Kominternu przekonaniem o stosunkowo słabej dyferencjacji klasowej społeczeństw krajów kolonialnych, w tym i społeczeństwa chińskiego. (Trockiści negowali ten fakt, przeceniali rozwój kapitalizmu w Chinach). Ocena kominternowska wypuklała rolę państwowotwórczą warlordów, społeczno-polityczną, a jednocześnie ukazywała ich rolę ekonomiczną — udział w pierwotnej akumulacji kapitału, co prowadziło w konsekwencji do rozwoju i umacniania kapitalizmu w Chinach, mimo półfeudalnego charakteru władzy warlordów.

Później eksponowano głównie reakcyjny charakter rządów warlordów, traktowano je jako system wyzysku mas ludowych, jako polityczną nadbudowę feudalno-patriarchalnych stosunków na wsi chińskiej, nadbudowę, która może być zniszczona dopiero wraz z zasadniczymi przeobrażeniami społecznymi i gospodarczymi. Stąd działacze Kominternu uważali za problem kluczowy dla rozwoju rewolucji chińskiej — poruszenie mas chłopskich, rozpoczęcie rewolucji agrarnej¹³. Wydaje się, że wiele elementów analizy kominternowskiej zachowało swą wartość do dziś.

Funkcje warlordów i ich armii były nader swoiste, co wiązało się ze

¹¹ *Komintern i Wostok, Borba na leninskiju strategiju i taktiku w nacjonalno-oswoboditielnom dwiżenii*, Moskwa 1969, s. 152.

¹² Por. tekst uchwały w: *Komintern i WKP (b) o kitajskoj riewolucji, osnovnyje potożenija*, Moskwa—Leningrad 1927, s. 31.

¹³ Zob. Wystąpienie J. Stalina na spotkaniu ze studentami Uniwersytetu im. Sun Jat-sena (J. Stalin, *Dzieła* t. 9. Warszawa 1959, s. 240—241). Także uchwała V Zjazdu KPCh — kwiecień 1927 r. P. Mif, *Kitajskaja riewolucija*, Moskwa 1932, s. 119.

szczególnymi tradycjami. Formacje, nominalnie zaliczane do etatowych sił zbrojnych cesarstwa, podporządkowane lokalnym władzom administracyjnym, pełniły w dawnych Chinach wiele różnorodnych funkcji: trzymały straż u bram budynków państwowych, pałaców dostojników, bram miejskich; służyły jako eskorta honorowa dla funkcjonariuszy państwowych; strzegły magazynów, grobowców, miejsc polowań; w miastach i na drogach wodnych i lądowych pełniły funkcje policyjno-porządkowe, funkcje straży pożarnej; towarzyszyły poborcom podatkowym; były używane do prac budowlanych, drogowych, konserwacji tam; przewoziły przesyłki poczty cesarskiej i ładunki masowe dostaw państwowych; trzymały straż na granicach wewnętrznych i zewnętrznych itp. Istniały również formacje zajmujące się służbą policyjną, transportową, wojskową, a jednocześnie pracą produkcyjną. Oczywiście była pewna specjalizacja, poszczególne oddziały miały przypisane sobie określone funkcje. W sumie jednakże to, co nazywano armią, w feudalnych Chinach różniło się znacznie od armii feudalnych w Europie. Procesy specjalizacji armii, wysiłki uwolnienia jej od mnogości cywilnych funkcji, zaczęto inicjować w końcu XIX w. i w chwili wybuchu rewolucji 1911 r. Nowe formacje, które dostarczyły kadry dla wojsk warlordów, miały charakter wojskowy. Jednakże w nowych warunkach, wobec rozpadu scentralizowanej struktury militarnej i administracyjnej oraz przejęcia przez dowódców wojskowych administracji lokalnej — proces wojskowej specjalizacji armii został zahamowany. Wojsko znów zaczęło pełnić funkcje strażniczo-policyjne, reprezentacyjne, transportowe, żołnierze byli niekiedy używani przez swych dowódców do prac produkcyjnych itp. W cesarstwie armia nie była też wydzieloną, autonomiczną strukturą organizacyjną. Ministerstwo Wojskowości zajmowało się wieloma dziedzinami w naszym rozumieniu niewojskowymi (np. łączność — poczta cesarska, państwowe przewozy ziarna); aż do reformy 1906 r. podstawowe siły rządu centralnego — Wojska Choraǳiane i Gwardia Cesarska — faktycznie były od Ministerstwa niezależne. Nad wojskami terenowymi sprawowało ono pieczę z pośrednictwem gubernatorów prowincji. Uposażenie wojskowych i wydatki sił zbrojnych pozostawały w gestii Ministerstwa Skarbu, budowa fortyfikacji — w gestii Ministerstwa Robót Publicznych; sądownictwo — w gestii Ministerstwa Prawa. Złożone podziały kompetencyjne częściowo były traktowane jako środek zapobiegający możliwości zbuntowania się wojsk, częściowo zaś tłumaczą się wielością funkcji tych zmilitaryzowanych służb cywilnej administracji cesarstwa, z połowicznym podziałem aparatu na „cywilny” i „wojskowy”.

W tradycji europejskiej wódz dochodził do majątku przez zdobycze wojenne, pozycję swą stabilizował przez uzyskanie nadań ziemi i otrzymanie jeńców. W związku jednak z przypisywaniem wysokiej wartości wojnie, traktowaniu zwycięstwa wojennego jako faktu niejako absolutnego, dającego wiecznotrwałą sławę, obcy był mu duch przedsiębiorczości, dążenia do pomnażania swych dochodów przez organizację pracy produkcyjnej. Wojskowi byli na ogół kastą pasożytniczą i próżniaczą, trwoniącą w czasie pokoju trofea zdobyte na wojnie i oczekującą nowej wojny dla nowych zysków. Sprawność gospodarza, uzyskiwanie dochodów ze zorganizowanej pracy produkcyjnej na roli, w rzemiośle, z kupiectwa czy li-

chwy podważałyby w ich mniemaniu pozycję społeczną wojskowego, nie były tytułem do sławy, mogły przynieść tylko jej uszczerbek.

W kulturze chińskiej, w związku z potępieniem wojny, znacznie mniejszą wartością zwycięstwa wojennego, niskim prestiżem służby wojskowej, wysokim zaś — cywilnego administratora — dominował w ciągu tysiącleci wzorzec społeczny wojskowego-administratora, przedsiębiorcy, nie gardzącego niekiedy nawet kupiectwem. Wojskowy przez taką działalność zyskiwał dobrą opinię, a nie hańbił reputacji, jak oceniono by to w Europie. Działalność administracyjno-gospodarcza była podstawą bytu wojskowych, trofea odgrywały rolę drugorzędną, wojna często nie przynosiła ich w ogóle. Jakież cenne trofea mógłby zyskać wódz ze stepów mongolskich, z walk z barbarzyńskimi koczownikami czy z dzikimi ludami Południa? Zwycięska kampania, wygrane bitwy wprawdzie w efekcie przynosiły zazwyczaj nagrody cesarskie, mające wartość handlową lub prestiżową, lecz fakt wypłaty nagród przez skarb kraju prowadzącego wojnę przesądzał zarazem o ich stosunkowo niskiej wysokości. Do tradycji chińskiej należało również bogacenie się przez nadużycia finansowe we własnej armii, podawanie władzom zwierzchnim zawyżonych stanów osobowych, wypłatę żołdu w niepełnej wysokości lub zatrzymywanie go, zatrzymywanie części uposażenia w naturze, zakupy po zawyżonych cenach lub w ogóle fikcyjne, sprzedaż mienia wojskowego i uzbrojenia, nadto zaś wykorzystywanie powierzonych sobie ludzi, organizacji i mienia do prac produkcyjnych, odpłatnych usług na rzecz osób postronnych itp. Dowódca chiński, nawet gdy dowodził swymi oddziałami, był bardziej przedsiębiorcą i spekulantem niż wojskowym dbającym o sprawność militarną swych sił i efekty wojskowe. W Nowej Armii Juan Szykhaja zjawiska te zlikwidowano, udało się je w poważnym stopniu ograniczyć w innych formacjach zmodernizowanych, jednakże po rewolucji, w wyniku rozpadu państwa i wojska — powróciły one z dużą siłą. Owe tysiącletnie tradycje nadawały warlordom chińskim specyficzny charakter.

Warlord traktował swą armię jako środek do zdobycia i utrzymania władzy na pewnym terenie; władzę zaś już zdobytą — jako środek bogacenia się. Dochody swoje czerpał także z różnorodnej działalności gospodarczej, sumy otrzymywane z podatków lokując w różnych przedsiębiorstwach i nieruchomościach. Liczne tego przykłady znajdujemy we wspomnieniach wojskowych radzieckich, pracujących wówczas w Chinach jako doradcy w niektórych armiach. Tak np. przywódca Armii Narodowych Fenn Jü-siann (Feng Yu-xiang) założył w Kałganie jedną z największych w Chinach firm handlu futrami, miał także swój bank i olbrzymie stada bydła¹⁴. Jeden z generałów wchodzących w skład jego ugrupowania posiadał kilka fabryk w Pekinie, a w Tiencinie domy czynszowe. Inny miał w Pekinie fabrykę konserw, zatrudniającą 250 ludzi; ziemię, wypuszczoną w dzierżawę; zajmował się też handlem¹⁵. Radziecki wicekonsul w Hankou podawał, że generał Thann Szenn-czy (Tang Sheng-zhi), dowódca wojsk rządu wuhanńskiego, „Władca ziemią w spółce z kil-

¹⁴ A. I. Czeriepanow, *Siewiernyj pochod nacjonalno-oswoboditelnoej armii Kijaja*. Moskwa 1968, s. 35.

¹⁵ Op. cit., s. 286.

koma świątyniami buddyjskimi, a równocześnie uczestniczy w skupie ziemi w spółce z jakimś zakonem misyjnym. Jest akcjonariuszem wielu spółek handlowo-przemysłowych, m. in. spółki utrzymującej domy publiczne w Czansza. Posiada też swój parowiec na Jangtse i domy zajezdne w Czansza”¹⁶.

A. Czerpanow nie bez sarkazmu tak sumuje swoje wrażenia: „Krótko mówiąc wyżsi oficerowie Fenna byli półobszarnikami-półkupcami”¹⁷. Inny z doradców, konfrontując swój europejski stereotyp wojskowego z rzeczywistością chińską lat dwudziestych, pisał wprost: „Zaden z nich nie był prawdziwym generałem”¹⁸.

Opierając się na tych faktach, działacze związani z Kominternem byli skłonni traktować warlordów jako współuczestników industrializacji Chin, przyczyniających się tam do rozwoju kapitalizmu. Wydaje się, że nie była to ocena w pełni trafna. Chociaż istotnie warlordowie zakładali niekiedy przedsiębiorstwa przemysłowe bądź uczestniczyli w prowadzących je spółkach, częściej lokowali swe kapitały w handlu, w transporcie osobowym, przedsiębiorstwach usługowych typu restauracji, hoteli, domów publicznych i domów gry, gdzie osiągalni większe zyski, a także w domach czynszowych i w ziemi. Nie dysponuję, co prawda, materiałami pozwalającymi precyzyjnie ustalić znaczenie ich działalności w każdej z tych dziedzin, wydaje się jednak, że działalność handlowo-spekulacyjna i zakupy ziemi były dominujące. Wykupowanie ziemi przez warlordów przybierało niekiedy wielkie rozmiary.

Czen Han-senn, analizując sytuację w rolnictwie chińskim, pisał: „Wśród warlordów zaczęli rosnać obszarnicy nowego typu, wzbogaceni na podatkach, pożyczkach państwowych, nadużyciach przy wypłacaniu żołdu. Nowi obszarnicy byli o wiele bardziej potężni niż ci, którzy należeli do starych szenszy, ponieważ mogli oni zbierać rentę dzierżawną w sposób bardziej efektywny, przy bezpośrednim użyciu siły. Mówi się, że w prowincji Kuangtung każdy generał dywizji, niemal każdy generał brygady, a nawet większość poruczników pułkowych ma wielkie obszary ziemi w swoich rodzinnych lub sąsiednich powiatach. Gdziekolwiek i kiedykolwiek tego typu wykup ziemi jest prowadzony, są to zawsze transakcje na wyjątkowo wielką skalę, a cena ziemi i w rezultacie renta dzierżawna wykazują ogólnie tendencję wzrostu. W ten sposób trwa nowy, gwałtowny proces koncentracji ziemi”¹⁹.

Już poprzednio istniały dosyć ścisłe związki między wielkimi obszarnikami, stale zamieszkującymi w mieście, i administracją terenową. Zwierzchnicy administracji terenowej należeli do tej samej kasty szenszy (ludzi wykształconych i zamożnych), łączyły ich wspólne interesy, a nierzadko więzy pokrewieństwa. Administracja lokalna bezpośrednio uczestniczyła w zbieraniu renty dzierżawnej. Agentom prywatnych kantorów gminnych towarzyszyli oficjalnie przydani przez władze terenowe żołnierze. W istocie więc biura obszarnicze zbierające rentę na danym terenie

¹⁶ M. I. Kazanin, *W stacie Bljuchera*. Moskwa 1966, s. 94.

¹⁷ Czeriepanow, op. cit., s. 286.

¹⁸ Kazanin, op. cit., s. 96.

¹⁹ Chen Han-seng, *Landlord and Peasant in China. A Study of Agrarian Crisis in South China*. N. Y. 1936, s. XIII—XIV.

miały status zbliżony do organów polityczno-administracyjnych²⁰. Obszarnicy mieszkający na wsi, jak mówiliśmy, utrzymywali własne formacje zbrojne, uznawane przez władze terenowe.

Przejście ziemi na własność warlorda umacniało związek własności obszarniczej z władzą państwową. Posiadanie sił zbrojnych i władzy politycznej stwarzało możliwości bardziej efektywnego wyzysku. Tkwiły więc w tym załążki swoistego systemu totalitarnego. Wykup ziemi przez warlordów z rąk starych, zwolna podupadających w wyniku pogłębiającego się kryzysu gospodarczego i niemożności ściągania renty z chłopów rodzin obszarniczych nie zmieniał charakteru wyzysku chłopca, jedynie go nasilał. Działalność militarystów w rolnictwie nie wносиła w tej dziedzinie nowych elementów kapitalistycznych, ale wręcz umacniała stosunki feudalne, nadawała im patologiczny charakter, siłą odbierano chłopu żywność, niezbędną do utrzymania rodziny. Wyraźnie dostrzegął to cytowany wyżej Czen Han-Senn; ukazywał on, jak powstaje swoiste błędne koło: warlordowie zwiększają podatki potrzebne na zakup broni, niezbędnej do tłumienia buntów chłopskich, a to z kolei pogarsza sytuację chłopstwa i nasila przejawy huntu. Rządy warlordów w aspekcie gospodarczym miały, w moim przekonaniu, charakter feudalny; były ostatnią historycznie formą feudalizmu chińskiego, utrzymującą się z pomocą z zewnątrz, w warunkach pogłębiającego się kryzysu gospodarczego i półkolonialnej zależności Chin, brzemiennej już w swój upadek, stwarzającą konieczność rewolucji społecznej. Jednakże były już w nich obecne pewne nowe elementy, inicjowały one załążki kapitalizmu wolnokonkurencyjnego lub kapitalizmu państwowego. Oczywiście istniały duże różnice regionalne, a także pewne różnice indywidualne między poszczególnymi warlordami. Warto też zwrócić uwagę, że działalność warlordów typu kapitalistycznego nie zawsze umacniała kapitał narodowy, często bowiem miała charakter kompradorski, była oparta na współdziałaniu z obcym kapitałem.

Warlordowie nie tylko z o wiele większą energią zajmowali się operacjami finansowymi, kupnem i sprzedażą niż działaniami wojskowymi. Dostyc często pozwali nawet na „uczonych” — administratorów starego chińskiego typu, uprawiali kaligrafię, tj. dziedzinę sztuki cenioną w Chinach najwyżej, pisali poezję — dając tym dowód swej kultury umysłowej i uczuciowej. Typowym tego przykładem może być Łu Pej-fu (Wu Bei-fu). Fenn Jü-siann, pozujący na „prostego człowieka”, „zwykłego żołnierza”, pozornie jeden z najbardziej „żołnierskich” warlordów lat dwudziestych, jest autorem obszernego komentarza do szacowanej konfucjańskiej „Kroniki Wiosen i Jesieni”; tę właśnie tradycyjną formę wybrał dla wyłożenia swych poglądów²¹.

I tu dochodzimy do jeszcze jednego fenomenu wojsk warlordów. W Europie w związku z rozdzieleniem funkcji administracyjnych i ideologicznych (pierwsze sprawowało państwo, te drugie przez stulecia monopolizował Kościół) oraz specjalizacją funkcji społecznych dowódca wojskowy był specjalistą kierującym przygotowaniem i przeprowadzeniem

²⁰ Fei Hsiao-tung, *Peasant Life in China. A Field Study of Country Life in the Yangtze Valley*. N. Y. 1946, s. 185.

²¹ Zob. Feng Yu-xiang du Chun-qiū Zuo-zhuan zha-ji [zapiski Fenn Jü-sianna przy czytaniu kroniki Wiosen i Jesieni oraz Zuozhuanu]. Shang-hai jun-xue she yin, b.r.

operacji wojennych. Dopiero ostatnio, wraz z rozwojem i modyfikacjami roli państwa, nasilają się również na Zachodzie tendencje do łączenia funkcji administracyjno-państwowych i ideologicznych, a także wojskowych i politycznych. W Chinach, o czym wspominałem, służby zmilitaryzowane były częścią całej biurokratycznej struktury państwowo-samorządowej, funkcjonalną częścią każdego szczebla administracyjnego, wojsko i administracja cywilna były nie tyle zintegrowane, co historycznie nie w pełni oddzielone. Ukształtował się tam charakterystyczny typ „władzy totalnej”, który w dalszym rozwoju podlegał jedynie częściowo procesom rozdziału funkcji i technicznej specjalizacji. Rola administratora-zwierzchnika społeczności terytorialnej formowała się na wzór funkcji patriarchy rodu, obejmowała wszystkie istotne aspekty życia ludności, włączała dziedziny, których na Zachodzie zazwyczaj nie wiązano z aparatem państwa; podział na sferę publiczną i prywatną nie był znany. Zgodnie z oficjalną doktryną konfucjańską, administracja państwowa powinna była zajmować się przede wszystkim wychowaniem ludności, troską o jej wysokie *morale*, myśli i uczynki, a dopiero na drugim miejscu — administracją i organizacją procesów produkcyjnych. Głowa rodu, urzędnik lokalny, cesarz — pełnili również pewne funkcje kultowe; w wypadku głowy rodu i głowy państwa były one podstawą ich władzy. Tytuł do ich pełnienia, a więc także i funkcji administracyjno-wychowawczych, dawała szerególna jakość duchowa jednostki — „*te*”, która mogła być przekazywana dziedzicznie. Taki też charyzmatyczny i patriarchalny musiał być typ przywództwa wojskowego, jako jedyny znany tradycyjnemu społeczeństwu chińskiemu. W końcu XIX w. wraz z postęпами w modernizacji armii stan ten zaczął ulegać pewnym zmianom, jednakże nie ukształtowała się w pełni bezosobowa dyscyplina rozkazu. Posłuszeństwo żołnierza i oficera było posłuszeństwem wobec konkretnej osoby, której autorytet uznawał, nie zaś wobec anonimowego zwierzchnika. „Armie zmodernizowane” wieku XIX były w jeszcze poważniejszym stopniu armiami personalnymi, żołnierze byli zobowiązani do posłuszeństwa wobec swego dowódcy i tylko wobec niego, oficerowie — wobec swego generała, itd. Zjawiska te nasilały się w wojskach warlordów. To określało nader specyficzne ich stosunki wewnętrzne i sposób ich funkcjonowania²². Totalizm władzy państwowej i historyczne niepełne rozdzielanie

²² Bogaty materiał informacyjny o specyfice działania wojsk warlordów, oparty na bezpośrednich doświadczeniach pracy w chińskiej armii zawiera praca: W. Wysogoriec (pseudonim W. Goriewa), *Kitajskaja armija*. Moskwa—Leningrad 1930, a także opublikowane w latach ostatnich w ZSRR wspomnienia innych dowódców radzieckich pracujących wówczas w Chinach. Bardzo ciekawe wyniki daje skonfrontowanie tych relacji z wydawnictwami sztabów różnych armii chińskich i wojskową literaturą specjalistyczną. Pokazuje ono wyraźnie, że większa część elementów składających się na ową specyfikę działania pochodziła z prób nawrotu do chińskiej tradycji wojskowych, zastosowania w praktyce przez tysiąclecia uświęconych wzorców działania. Renesans chińskiej tradycji wojskowej, osłabienie tempa modernizacji armii, często wyraźny regres w tej dziedzinie były nieuniknionym rezultatem rozpadu państwa i jego organizacji militarnej, słabości organizacyjnej i finansowej wojsk warlordów, nawrotu do wzorca armii jako organizacji wielofunkcyjnej, udziału w kierowaniu nią wielu ludzi o słabym wyszkoleniu wojskowym itd. Wiązało się to także z żywotnością w społeczeństwie chińskim wielu podstawowych koncepcji dawnej chińskiej myśli społeczno-filozoficznej, które wyznaczały określone podejście także do zagadnień wojskowych.

funkcji administracyjnych i wojskowych powodowały łatwość przyjmowania przez lokalnego dysponenta sił zbrojnych władzy administracyjnej na danym terenie. Dysponowanie wojskiem było atrybutem władz administracyjnych, ergo posiadacz siły zbrojnej stawał się w sposób naturalny w oczach społeczeństwa — administratorem.

Władza państwowa tradycyjnie strzegła swego monopolu ideologicznego; funkcje ideologiczno-wychowawcze były atrybutem władzy administracyjnej. Warlordowie, przejąwszy władzę administracyjną, musieli więc przejąć też funkcje ideologiczne.

W warunkach niezwykle głębokiego kryzysu ideologicznego, załamania przyjmowanej przez tysiąclecia ideologii konfucjańskiej, deprecjacji dotychczasowych wartości, kryzysu kultury — niemal każdy z wybitniejszych warlordów lat dwudziestych propagował nieco inną doktrynę, najczęściej będącą połączeniem religianctwa i idei społecznych, zwykle nacjonalizmu. W początkowym okresie większą rolę odgrywała religia, później jednak dominował nacjonalizm. Łu Pej-fu występował jako gorliwy zwolennik buddyzmu, przebywał nawet kilkakrotnie pewien czas w klasztorze, co nie przeszkadzało mu własnoręcznie ścinać głów dezertującym żołnierzom. Również Thann Szenn-czy był propagatorem buddyzmu; jego doradcą był mnich buddyjski, który organizował nauczanie tej doktryny w podległych mu oddziałach. Fenn Jü-siann z kolei był gorliwym wyznawcą metodyzmu, w jego wojskach działali misjonarze, żołnierze zaś codziennie musieli wysłuchiwać mszy, śpiewać psalmy, pod groźbą kar dyscyplinarnych przestrzegać nakazów i zakazów religijnych²³. Czang Kai-szek (Jiang Jie-shi), reprezentujący już inny typ warlordyzmu, był wyznawcą protestantyzmu, w swoich przemówieniach powoływał się nie tylko na Konfucjusza, działaczy chińskich wieku XIX, Sun Jat-sena, lecz także na Boga i Pismo święte.

Obok doktryn religijnych wielu z militarystów propagowało idee patriotyzmu i nacjonalizmu, rewolucji, socjalizmu. O socjalizmie mówił Łu Pej-fu, swoje gorące dla niego poparcie głosił Czhen Ciunn-minn (Chen Qiong-ming) — zagorzały opozycjonista Sun Jat-sena, co spowodowało nawet poważny kryzys w kantońskiej organizacji Komunistycznej Partii Chin, popierającej tego warlorda wbrew zaleceniom Kominternu. O rewolucji i nacjonalizmie, interesie narodowym mówił Fenn Jü-siann, Czang Kai-szek i wielu innych. Wiązało się to z ogólnym zamętem ideowym owych lat, rozpowszechnieniem w społeczeństwie wielu sprzecznych ze sobą teorii, gorączkowymi poszukiwaniami przez naród chiński swego miejsca w świecie i rozwiązywania nabrzmiałych problemów życia. Bez względu na intencje, szczerłość wypowiedzi i interpretacje idei patriotycznych i rewolucyjnych przez warlordów, głoszenie tych idei odegrało rolę pozytywną, budziło świadomość narodową, upowszechniało przekonanie o niezbeżności przeobrażeń społecznych, wielkości dzieła rewolucji i jej nieuchronności historycznej.

Oczywiście nie wszyscy z warlordów występowali w roli przywódców ideologicznych, podobnie, jak nie wszyscy byli zdolni pisać niezłe wiersze. Inni, szczególnie pomniejsi, występowali po prostu jako rzeczni-

²³ Kazanin, op. cit., s. 94—95; A. W. Błagodatow, *Zapiski o kitajskiej rewolucji 1925—1927 gg.* Moskwa 1970, s. 37; A. I. Czeriepanow, op. cit., s. 36.

cy „ładu i porządku”, „wysokiego morale” i „ocalenia ojczyzny”, nie precyzując sensu tych pojęć i dróg osiągnięcia stawianych celów. Niektórzy z nich głosili szacunek dla wysokich zasad moralnych, egzekwując ich przestrzeganie za pomocą okrutnych kar wobec winnych odstępstwa od tych zasad, co miało budzić respekt u pozostałych²⁴. Niektórzy warlordowie działali w sposób bardziej subtelny. Czann Cuo-lin (Zhang Zuo-lin) był np. twórcą idei, która odegrała później wielką rolę w historii KPCh, przekształcenia armii w szkołę kadr cywilnych, inicjatorów reform, postępu, podnoszenia morale wśród chłopstwa²⁵. Realizacja tych koncepcji wiązała się z relatywnie większą stabilizacją polityczną w podległej mu Mandżurii.

Niezwykle interesująca jest kwestia pochodzenia warlordów i drogi ich kariery. Odpowiedź na to pytanie jest dosyć trudna, zebranie odpowiednich materiałów biograficznych dotyczących wszystkich osób, które mogłyby interesować badacza, jest niemal niewykonalne. Dla uzyskania chociażby przybliżonej odpowiedzi przeprowadziłem analizę materiału biograficznego, zawartego w *Who's Who in China*, wydanego w Szanghaju w 1925 r. przez redakcję „China Weekly Review”²⁶. Wydawnictwo to jest dostatecznie szczegółowe. Wstępna analiza i porównanie z innymi materiałami pokazała, że jest dosyć rzetelne. Zawiera życiorysy wojskowych należących głównie do grupy „starych warlordów”, nas głównie tu interesujących; nie ma w nim nazwisk, które stały się głośne dopiero w latach rewolucyjnych wojen 1925—1927 lub później. Znalazły się tam przede wszystkim nazwiska generałów z ugrupowania peijjanskiego. Warlordowie nie wchodzący w jego skład, szczególnie z Chin południowych, zachodnich, północnego zachodu i Mandżurii byli często pomijani; z tych regionów podawano najczęściej tylko nazwisko czołowego lidera. Bardziej szczegółowe informacje dotyczą też sfery działania businessu szanghajskiego. Prawdopodobnie z tego powodu, choć wiąże się to także z kryterium geograficznym, w wydawnictwie tym znalazły się nazwiska głównie tych, którzy otrzymali wykształcenie za granicą i utrzymywali bliższe stosunki z cudzoziemcami. Pominięto zaś wielu warlordów z regionów wewnętrznych, którzy ukończyli szkoły miejscowe lub nie ukończyli żadnych, byli bardziej konserwatywni i tradycjonalistyczni. Wśród nich było prawdopodobnie więcej ludzi o karierach błyskotliwych, różnego typu awanturników, byłych przywódców band rozbójniczych itp. Mimo tych wszystkich zastrzeżeń analiza tego materiału biograficznego jest pouczająca.

Ogółem wydawnictwo zamieszcza 97 życiorysów osób wojskowych. Z tego 8 osób raczej nie mogło być warlordami i z tego względu zostały wyłączone (5 admirałów, 1 kapitan lotnictwa, 1 kapitan policji, 1 lejtnant — specjalista budowy okrętów). Wśród pozostałych 89 osób w randze generała lub marszałka armii lądowej byli to warlordowie bądź aktualni, bądź dawni, bądź też potencjalni. Ich droga do kariery wojskowej przedstawiała się następująco:

²⁴ L. M. King, *China in Turmoil, Studies in Personality*. London 1927, s. 15—17.

²⁵ Zob. *Jun-guan fu-wu zhi can-kao* (Poradnik pracy oficera). Fengtian 1926, s. 9.

²⁶ *Who's Who in China (Biographies of Chinese)*, third Edition 1925, Published by „The China Weekly Review”, Shanghai.

	osób	%
absolwenci chińskich szkół wojskowych	30	34
absolwenci japońskich szkół wojskowych	17	19
dawni wojskowi armii cesarskiej (Armii Ośmiu Chorągwi)	11	12
dawni cesarscy urzędnicy cywilni	10	11
dawni przywódcy band rozbójniczych	5	6
osoby, które po otrzymaniu wykształcenia cywilnego stworzyły własną grupę zbrojną lub włączyły się do wojsk istniejących	5	6
służba w wojsku od szeregowca	4	4
do służby w wojsku przyjęci przez protekcję i powiązania osobiste	3	3
dawni przekupnie	1	1
brak bliższych danych	3	3

Klasyfikacja ta ma wiele braków, co się wiąże z charakterem źródła; nie zawsze podaje ono niezbędne informacje, a dodatkowe informacje z innych źródeł nie we wszystkich wypadkach pozwoliły rozstrzygnąć kwestię. Zwraca uwagę duża liczba osób, które doszły do stopni oficerskich przez ukończenie szkół chińskich. Jest to kategoria najliczniejsza, ale też i najbardziej zróżnicowana. W istocie bowiem informacja o ukończeniu szkoły chińskiej nie wyłącza niemal wcale innych dróg kariery, dojścia do stopnia oficerskiego przez znajomości i pokrewieństwo (tacy słuchacze niekiedy nie przechodzili nawet pełnego kursu, od razu uzyskując dyplom), wstąpienia do szkoły posiadacza wykształcenia cywilnego, uzdolnionego szeregowca rekomendowanego przez kogoś, przywódcy bandy rozbójniczej, żołnierza lub oficera wojsk cesarskich. Ogólnie jednakże można przyjąć, że znaczna część awansujących przez ukończenie wojskowej szkoły chińskiej nie prowadziła przedtem innej działalności i pochodziła z rodzin relatywnie zamożnych.

Z analizy tej wynikałoby, że ponad 70% warlordów pochodziło z rodzin zamożnych bądź bogatych. Jest to wymiar przyjęty z największą ostrożnością. Podważa to rozpowszechniony pogląd, że większość warlordów pochodziła z chłopstwa bądź z warstw niższych²⁷, choć jest niewątpliwe, iż niektórzy z nich istotnie pochodzili z nizin społecznych, z biedoty i elementów zdeklasowanych. W całości była to grupa bardzo zróżnicowana.

Skład kadry oficerskiej wojsk warlordów był, jak się zdaje, bardziej jednorodny klasowo. Unikalny materiał socjologiczny o wojskach warlordów Północy zebrała Olga Lang, która w latach 1934—1937 pracowała w dziale personalnym pewnego szpitala. Zebrała ona dane biograficzne

²⁷ Zob. np. Hsi-sheng Chi, *The Chinese Warlord System as an International System*, Harris Conference on New Approaches to International Relations, June 1—4, 1966. University of Chicago, s. 11, 25. Pogląd ten pochodzi zapewne ze wspomnień bezpośrednich świadków owych wydarzeń, zwracających uwagę na zaskakujący ich fakt pochodzenia niektórych militarystów z nizin społecznych, nie mówiących zaś, że większość pochodziła z warstw dobrze sytuowanych. Zob. także King, op. cit., s. 68. Czeriepanow, op. cit., s. 37.

345 szeregowców i 250 oficerów z wojsk stacjonujących w pobliżu lub przechodzących przez rejon szpitala, którzy trafili tam jako ranni.

Według jej badań dwie trzecie oficerów było synami obszarników lub chłopów posiadających więcej niż 50 mu ziemi (gospodarstwa kułackie), a także kupców. Wśród oficerów stopnia *lien-czann* (dowódca 120 ludzi) lub wyższego — zaledwie 10% pochodziło z rodzin posiadających mniej niż 30 mu ziemi, i ani jeden nie był synem robotnika, wyrobnika, chłopu małorolnego lub biednego średniorolnego (poniżej 10 mu). Jedyne nieliczni doszli do szlifów przez awansowanie z szeregowca, stosunkowo wielu uzyskało stopień dzięki ukończeniu szkół wojskowych, co było związane z możliwościami finansowymi ich rodzin²⁸.

Zupełnie inaczej przedstawiało się pochodzenie szeregowców. W sumie 73,5% pochodziło z rodzin biednych lub małozamożnych, jedynie 11,5% z zamożniejszych (o 15% brak danych). Widać przy tym interesującą prawidłowość: z najbiedniejszych grup ludności pochodziło stosunkowo niewielu żołnierzy, spośród rodzin cokolwiek zamożniejszych rekrutowało się nieco więcej, natomiast liczba ich malała przy dojściu do granicy dostatku. Dodatkowe pytania wyjaśniły, że większość żołnierzy wstąpiła do wojska na skutek nagłej ruiny rodziny, nieporozumień w domu itp.²⁹ Można by więc stwierdzić, że do wojska szli przede wszystkim ludzie wytrąceni ze stanu względnej zamożności, pochodzący z klas biedniejszych, którzy nie widząc dla siebie innego wyjścia godzili się na los żołnierza. Materiały nie potwierdzają więc w całej rozciągłości obiegowej opinii, która głosi, że do armii szli najbiedniejsi; bardziej trafne byłoby określenie ich jako elementu zdeklasowanego, w większości wywodzącego się z niższych warstw społeczeństwa. Przy daleko posuniętym rozkładzie życia rodzinnego żołnierzy i ich deklasacji stanowili oni element specyficzny, co odbijało się na charakterze wojsk (m. in. sprzyjało umocnieniu więzów osobistych żołnierzy z ich dowódcami, przenoszeniu wzorców patriarchalnej rodziny do armii) i stwarzało wiele trudnych problemów (gwałtowność reakcji emocjonalnych, brutalność działań, aspołeczność, narkomania).

System panowania warlordów nie był formą zastygłą ani jednorodną. W kilka lat potem, gdy kraj się rozpadł na obszary kontrolowane przez formacje warlordów, rozpoczęły się złożone procesy ich przemian. Najogólniej można wyróżnić cztery typy ewolucji warlordyzmu, występujące w różnych rejonach. Należy jednak zauważyć, że te nowe, dynamiczne typy warlordyzmu były tylko niewielkimi wysepkami w morzu tradycyjnych administracji warlordów, lokalnych „książątek”, istniejących nadal mimo zachodzących w kraju i na świecie przemian, oficjalnego zjednoczenia Chin przez Kuomintann, wojny z Japonią. System starego warlordyzmu okazał się bardzo trwały, kres położyło mu ostatecznie dopiero utworzenie Chińskiej Republiki Ludowej.

Pierwszy typ można by określić jako stabilizację rządów warlorda, reprezentantem tego systemu są wojska Czann Cou-lina. Na terenie podległej mu Mandzurii stworzył on stabilny i dosyć sprawny system admi-

²⁸ O. Lang, *The God Iron of the New Chinese Army*. „Pacific Affairs”, vol. XIII, nr 1 (March 1939), s. 28—29.

²⁹ Ibidem, s. 24—25.

nistracyjny. Niepokoje społeczne na wsi były tam słabsze w związku z jej stosunkowo większą zamożnością, dominacją gospodarstw średniackich. W miastach rozwijał się przemysł i handel. Rozwijał się kapitał narodowy, znacznych inwestycji dokonywał kapitał obcy, głównie japoński. W procesach tych uczestniczył oczywiście korpus oficerski. Postępowała modernizacja techniczna. Przyjmowaniu obcych technologii i urządzeń towarzyszyło odwoływanie się do dawnych chińskich tradycji ideologicznych, dawnych konfucjańskich wartości. Owo łączenie nowej techniki ze starymi wzorcami społecznymi, adaptowanymi do nowych warunków, stwarzało liczne paradoksy i słabości, ale niekiedy dawało też efekty pozytywne. Armia odgrywała centralną rolę w życiu społecznym i politycznym, traktowano ją jako szkołę kadr organizatorów życia społecznego, inicjatorów rozwoju kraju i przemian. W propagandzie i wychowaniu odwoływano się do idei patriotycznych, ale bez antyimperialistycznego ich ukierunkowania. Nie akcentowano też idei separatystycznych, wyraźnie traktując Mandzurię jako część Chin. Na czoło wysuwano hasło troski państwa o byt ludu, o jego życie; wojska ugrupowania mandzurskiego były z całą pewnością najlepiej wówczas w Chinach uzbrojone i wyszkolone. System ten nie był wolny od sprzeczności, w korpusie oficerskim panowały silne tendencje patriotyczne i antyimperialistyczne, żądano większej niezależności od kapitału obcego, co niekiedy prowadziło do dramatycznych zaburzeń. W sumie był to system bardzo stabilny, lecz jednocześnie o małej dynamice ekspansji na zewnątrz. Nie dysponował on ani atrakcyjną ideologią, ani hasłami, które umożliwiłyby mu zdobycie szerszego poparcia społecznego na innych obszarach Chin. W czasie podejmowanych walk wojska tego ugrupowania stosowały działania czysto wojskowe, dążąc do pokonania przeciwnika przewagą nowoczesnego sprzętu. Okupacja Mandzurii przez Japonię w 1931 r. położyła kres temu systemowi, chociaż nowy, stworzony w Mandzuku, zachował wiele jego elementów.

Drugi typ ewolucji prezentował system stworzony przez Fenn Jü-sianna. Ugrupowanie to było wewnętrznie bardziej zróżnicowane, a jego panowanie — mniej ustabilizowane. Fenn Jü-siann pozował na „prostego człowieka z ludu”, wygłaszał demagogiczne przemówienia, eksponował w nich swój demokratyzm, troskę o byt ludu, patriotyzm i potrzebę walki z obcym imperializmem, krzywdzącym naród chiński, któremu trzeba przywrócić dawną wielkość. Niekiedy ostro potępiał też reakcję chińską, przeżytki feudalizmu. W kontrolowanych przezeń rejonach, bardziej zacofanych, słabo rozwijał się kapitał rodzimy i kompradorski, mniejsza też była rola kapitału obcego. Stosunkowo większą rolę w gospodarce odgrywała działalność ekonomiczna warlordów, rozwijała się głównie w drobnym przemyśle, handlu, bankowości. Fenn Jü-siann dążył do kontroli nad gospodarką przez tworzenie systemu własnych banków i monopolistycznych firm handlowych. Popierał tworzenie stowarzyszeń społecznych, działalność związków zawodowych, ograniczał jednak działalność partii politycznych, będących nośnikami obcych mu wpływów. Rozwijał system szkolny, wprowadzał ustawodawstwo socjalne. Wiele haseł i zamierzeń Fenna pozostało nie zrealizowanych bądź z uwagi na zmienną sytuację polityczną, bądź ze względu na jego skłonność do demagogii. Modernizacja, unowocześnienie społeczeństwa i armii na kon-

trowanym przezeń terenie odbywało się przy wyraźnym odwoływaniu się do obcych wzorców, mniej zaś do tradycji chińskiej. Istotną rolę odegrały w tym wzorce radzieckie, które świadomie przyjmował (korzystał on z pomocy radzieckiej). System Fenna był w poważnym stopniu oparty na jego autorytecie osobistym, co decydowało o jego sile w większym stopniu niż sprawność funkcjonalna. Wychowanie swych armii oparł na ideologii chrześcijaństwa. W walce były one stosunkowo słabe, brakowało im nowoczesnego sprzętu, wyszkolenia i odpowiedniego *morale*. Mimo zabiegów zmierzających do uzdrowienia atmosfery moralnej w armii, naboru do niej zdrowej młodzieży wiejskiej, likwidacji narkomanii i objawów jaskrawej demoralizacji, duża część jego wojsk była wrogo widziana przez ludność, traktująca je jako zwykle armie warlordów — szumowiny społeczne, grabiące „legalnie” ludność i wspierające zdegenerowaną władzę. Różne elementy systemu Fenna weszły później do systemu kuomintanowskiego. Sam system Fenna istniał, ulegając pewnym przeobrażeniom, aż do początków agresji japońskiej w 1937 r. Fenn cieszył się w społeczeństwie chińskim dużą popularnością, ale stworzony przezeń system był zbyt słaby, by podjąć dzieło zjednoczenia Chin.

Trzeci typ ewolucji systemu rządów warlordów może reprezentować Czen Ciunn-minn. W porównaniu do dwu poprzednich warlordów, znaczenie jego na ogólnochińskiej arenie politycznej było bez porównania mniejsze (kontrolował on jedynie rejon Kantonu), lecz ze względu na charakter jego działań warto mu poświęcić nieco miejsca.

Czen Ciunn-minn deklarował wolę przeprowadzenia reform społecznych typu socjalistycznego i modernizacji kraju, poprawy bytu ludu i poparcia burżuazji narodowej; idee patriotyczne w jego interpretacji miały zabarwienie antyimperialistyczne, lecz działanie w sferze bezpośrednio kontrolowanej przez mocarstwa powodowało, że nie było ono zaznaczone zbyt wyraźnie. Podstawą jego władzy było wojsko, chciał on jednak stworzyć nad nim cywilny aparat władzy, w części o marionetkowym charakterze, dopuszczał też zwołanie parlamentu, dążąc do obudowania swej władzy konstytucyjnymi organami przedstawicielskimi i organami wykonawczymi dla zamaskowania realnego faktu władzy armii. Dla tego celu sprowadził do Kantonu Sun Jat-sena, co spowodowało jednak poważne trudności, doprowadziło do konfliktu armii ze stworzonym przez nią cywilnym aparatem władzy. Czen Ciunn-minn zezwalał na legalne działanie partii politycznych w Kantonie — Komintannu i Komunistycznej Partii Chin, dążąc do zdobycia ich poparcia. Dopuszczał ich przedstawicieli do udziału we władzy, deklarował zrozumienie i poparcie dla ich programów, kontrolę nad siłami politycznymi starał się sprawować przez zaostrenie antagonizmów między nimi i skomplikowane lawirowanie. Trzeba pamiętać, że większość warlordów przynależność do każdej z tych partii karała wówczas śmiercią, prześladowała wszelkie ruchy polityczne, jako podważające ich władzę. Czen Ciunn-minn nie tylko zezwalał na działalność związków zawodowych, lecz wręcz je popierał, co zjednywało mu sympatię wśród robotników. Popierał też gildię kupiecką, zachowując dobre stosunki z burżuazją narodową. Twierdził, że jego władza ma charakter ponadklasowy, służy całemu społeczeństwu, wszystkim jego klasom. W ciągu kilku lat swych rządów w Kantonie uczynił dla

tego miasta więcej niż jakikolwiek inny, nawet bogatszy, militarysta dla swej siedziby: zapoczątkował przekształcanie Kantonu z miasta starego, epoki feudalnej, w miasto nowoczesne, budował ulice, sieć kanalizacyjną i wodociągową, popierał rozwój komunikacji miejskiej i elektryfikację miasta, poprawił warunki sanitarne. Wiele z jego przedsięwzięć kontynuował rząd sunjatsenowski. Wojska jego pozostały nadal warlordowskimi, z wszystkimi wynikającymi stąd słabościami, jak np.: brak dyscypliny wojskowej, niska wartość bojowa, narkomania, prywata oficerów i żołnierzy itp. Nie polepszył on też doli chłopstwa z rejonów podkantońskich. Jego słabością był również wyraźnie zaznaczony lokalizm, co utrudniało mu szersze wyjście na arenę ogólnochińską, choć stwarzało względną siłę w prowincji Kuangtung. Działalność Czen Ciunn-minna służyła przede wszystkim burżuazji narodowej, z którą był związany i z której poparcia korzystał. Rozwój jego systemu prowadziły do rozwoju pewnej formy kapitalizmu w Chinach i modernizacji kulturowej i technicznej. Jednakże wewnętrzne sprzeczności, których rozwiązać nie umiał, siła i dynamizm jego wrogów — przesądziły o jego klęsce. Kuomintann stworzył własną armię i wygrywając sprzeczności między warlordami rozbił wojska Czen Ciunn-minna. Liczne z rozwiązań jego systemu zostały później przejęte przez Kuomintann, po zdobyciu przezeń w 1929 r. władzy nad całymi Chinami.

Czwarty typ ewolucji warlordyzmu reprezentuje rząd kantoński, który dał początek nowemu typowi rządów wojskowych, w zasadzie więc wykracza już poza ramy analizowanego tu systemu rządów starych warlordów. Rząd ten dla umocnienia swej pozycji utworzył masową partię polityczną — zreformowany Kuomintann i Armie Partijną, przeznaczoną do realizacji celów politycznych. Armia ta stała się następnie podstawą nowego systemu politycznego. Za najistotniejsze jego elementy uważałbym: 1) ściśle połączenie militarnej organizacji armii z polityczną organizacją partii, a także ze strukturą administracyjną państwa, 2) popieranie tworzenia różnorodnych prorządowych organizacji społecznych, związkowych, młodzieżowych, kobiecych itp. (z zacięłym zwalczaniem wszelkiej opozycji); 3) politykę społeczną korzystną dla burżuazji narodowej, obszarników i bogatego chłopstwa, liczącą się jednak zarazem z interesami reszty społeczeństwa i zmierzającą do poprawy bytu podstawowych klas społecznych; 4) dążenie do ograniczenia roli kapitału obcego i wielkiego kapitału prywatnego, rozwoju zaś kapitalizmu państwowego, państwowych fabryk, banków, przedsiębiorstw handlowych, transportowych itp. oraz państwowo-prywatnych, kontrolowanych przez dowódców wojskowych i dygnitarzy partyjnych, co przynosiło im krociowe dochody. Była to próba stworzenia systemu integralnego, podporządkowania sobie przez wojskowych i sprzężone z nimi grupy partyjno-polityczne całego życia gospodarczego kraju; 5) wypracowanie ideologii nacjonalistycznej i pseudorewolucyjnej, nawiązującej do starych tradycji chińskich, lecz umożliwiającej pewien postęp, przyswajanie sobie dorobku umysłowego i technicznego zagranicy, mogącej zdobyć poparcie dość szerokich kręgów społeczeństwa.

W pierwszym okresie swego istnienia system ten zapewnił Chinom uzyskanie znacznych postępów, stopniowo jednak coraz wyraźniej ujawniały się jego ograniczenia klasowe i słabości, a w okresie wojny z Ja-

ponią zaczął on ulegać szybkiemu rozkładowi, co ostatecznie przesądziło o zwycięstwie komunistów w Chinach.

Ow nowy typ rządów wojskowych i przyczyny jego upadku wymagają jednak odrębnej analizy. Należy jednak zauważyć, że aż do wojny japońsko-chińskiej, a częściowo i później, nadal istniały obok nowego systemu kuomintanowskiego, a nawet niejako wewnątrz niego, rządy warlordów starego typu, ulegające jedynie pewnym modyfikacjom. W rezultacie centralny rząd Czang Kai-szeka kontrolował efektywnie tylko niewielką część terytorium Chin i musiał liczyć się ze zdaniem warlordów, formalnie uznających jego zwierzchnictwo. Czasami jednak wypowiadali oni posłuszeństwo i rozpoczynali działania wojenne przeciwko rządowi centralnemu. Głęboka dezintegracja polityczna Chin powodowała dezintegrację rządu centralnego, będącego tylko nominalnie ciałem jednolitym.

Intepretacja systemu rządów warlordów w Chinach w latach dwudziestych nie jest łatwa. Czy Si-szenn³⁰ wysunął interesującą tezę, że system polityczny Chin należałoby analizować nie jako system państwa narodowego, przeżywającego częste kryzysy wewnętrzne, lecz jako system faktycznej wielości struktur politycznych o stosunkach typu między państwowego. Wydaje się, że hipoteza ta, choć pozwala na interpretację wielu zjawisk, nie w pełni jest słuszna. Byłoby bowiem błędem, gdybyśmy jeden schemat europejski — zunifikowanego państwa narodowego zastąpili innym — wielości organizmów politycznych Europy. Wydaje się, że w Chinach owego okresu mieliśmy do czynienia z systemem pośrednim, decentralizacji posuniętej tak daleko, że dochodziła niemal do odrębności typu państwowego. Liczne związki zachowywano jednak nadal, Chiny pozostały pewną całością. Więź kulturowo-ideologiczna, odgrywająca w ciągu stuleci rolę podstawową w Chinach, chociaż osłabiona, istniała w dalszym ciągu. Należy też pamiętać, że integracja ogromnego obszaru i wielości społeczeństw oraz kultur prowincjonalnych nigdy właściwie nie była zupełna, można mówić raczej tylko o stopniu dezintegracji i o większej bądź mniejszej harmonii funkcjonalnej złożonego organizmu polityczno-społecznego.

Różnice między poszczególnymi typami rządów warlordów, ich orientacjami i powiązaniem klasowymi nadawały tej formie ustrojowej znaczną dynamikę. W konkurencji i walce między różnymi ugrupowaniami wojskowymi, różnymi systemami warlordyzmu, dokonywały się z wolna poważne przeobrażenia społeczeństwa i jego świadomości³¹.

³⁰ Hsi-sheng Chi, op. cit.

³¹ Walki między militarystami i zmiany typu militaryzmu w przeszłości były często analizowane przez niektórych marksistów jako „machinacje Londynu, Waszyngtonu czy Tokio”, a przez niektórych uczonych burżuazyjnych — jako „machinacje Kremla”. Samych militarystów dość często przedstawiano jako marionetki sił obcych. Czy Si-szenn w cytowanym referacie podjął próbę analizy przemian militaryzmu, opierając się na formalnych cechach systemu, położeniu geograficznym rejonu militarysty itp. Pominiecie różnic politycznych między ugrupowaniami, różnic orientacji klasowej — nie pozwalała mu jednak wyjaśnić wielu kwestii, choć jego referat teoretyczny był niewątpliwie postępem na tle faktograficzno-opisowej na ogół literatury zachodniej o systemie rządów wojskowych w Chinach. Słuszna też była zasada poszukiwania wyjaśnień przyczyn ewolucji tego systemu w samych Chinach, a nie poza nimi.

Warto zwrócić uwagę, że właściwie wszystkie formacje wojskowe XVIII, XIX i początków XX wieku, z wyjątkiem Narodowej Armii Rewolucyjnej Kuomintannu, powstałej w 1925 r., miały charakter sił lokalnych, ściśle związanych z określonym terenem. Armia chińska w okresie cesarstwa, z wyjątkiem Armii Ośmiu Chorągwi, mimo modernizacji nie stała się reprezentantką interesów ogólnopaństwowych. Organizacja wojskowa w Chinach tradycyjnie była zinstytucjonalizowaną formą reprezentacji interesów lokalnych, jedynie jej pewne formacje i siły stały się reprezentantami interesu ogólnospołecznego, co było zazwyczaj pochodną ambicji politycznej hegemonii w kraju rozmaitych grup społeczno-lokalnych. Kuomintann ze swą ideologią nacjonalizmu też pozostawał blokiem sił klasowo-regionalnych.

Wojska warlordowskie wszystkich typów były bezpośrednio powiązane z administracją, odgrywały czynną rolę w polityce, pełniąc pod pewnymi względami funkcje podobne do roli europejskich partii politycznych; partie w Chinach były bardzo słabe, rozwijały się często właśnie w związku z armią. Wojska warlordów brały aktywny udział w życiu gospodarczym kraju, oficerowie zaś prowadzili sami różne przedsiębiorstwa i kierowali działalnością ekonomiczną. Ich działalność na wsi pogłębiała kryzys agrarny. Wojskowi pełnili również inne funkcje ogólnospołeczne, ideologiczne, wychowawcze itp. Wzorce polityczne, wypracowane w latach dwudziestych, odegrały poważną rolę w wydarzeniach późniejszych. Wewnątrz systemu rządów warlordów formowały się zaczątki struktur polityczno-administracyjnych tworzonych przez KPCh, rejony zaś „baz czerwonych”, istniejące obok władz warlordów, mogły istnieć właśnie ze względu na daleko posuniętą decentralizację władzy i słabość rządu centralnego. Liczne koncepcje polityczne i wzorce organizacyjne, realizowane później w ChRL, pozostają więc w dość ściślejszych związkach genetycznych z epoką rządów warlordów, kiedy to formowały się one w opozycji do istniejącego systemu, pozostając zarazem jego częścią.

ВЛАСТЬ МИЛИТАРИСТОВ В КИТАЕ В ДВАДЦАТЫЕ ГОДЫ ЕЕ ХАРАКТЕР И ИЗМЕНЕНИЯ

Автор кратко описывает разные виды вооруженных сил в Китае в двадцатые годы — милитаристов (*warlord*), разбойничьи банды, милицейские и корпоративные отряды, их характер и общественнополитические функции. Таким образом он представляет власть милитаристов как неотъемлемую часть общественно-политической системы, в которой административные функции и эксплуатация осуществляются при непосредственной поддержке вооруженных сил.

Переход от гражданского правления императорской администрации к правлению милитаристов был, по мнению автора, явлением, типичным для феодально-бюрократического китайского государства. Вследствие неполного разделения административных и военных функций внутри системы гражданской власти

существовали предпосылки для постепенного перехода власти на места в руки военных, когда центральная власть ослабевала из-за периодически повторявшихся общественно-экономических кризисов. Однако общественные процессы, происходившие в двадцатые годы, коренным образом отличались от процессов, происходивших в период предыдущих кризисов, иным был также их конечный результат: они вели не к восстановлению бюрократического феодализма, а объективно — в дальнейшей перспективе — к социальной революции.

Автор показывает первые попытки марксистского анализа правления милитаристов в Китае, предпринятые в двадцатые годы учеными и деятелями, связанными с Коминтерном. По его мнению, многие из элементов этого анализа сохранили свою ценность до наших дней. Затем автор анализирует общественные, экономические и идеологические функции милитаристов, выводя их из китайских традиций, функции вооруженных сил и администрации в империи, выводя их из традиционных гражданских, а не военных ценностей китайской культуры.

Автор показывает, что хотя милитаристы основывали иногда промышленные предприятия, то значительно чаще они помещали свои капиталы в торговлю и обслуживание; в этом аспекте их деятельность носила часто спекулятивный характер. По мнению автора, хотя он не подкрепляет его анализом экономических данных, а лишь ссылается на косвенные свидетельства разных лиц, в их экономической деятельности преобладал выкуп земли, что вело к усилению эксплуатации несмотря на углублявшийся экономический кризис. В результате, по мнению автора, деятельность милитаристов прямо вела к укреплению феодализма и в то же время придавала ему паталогический характер. В идеологическом аспекте деятельность милитаристов способствовала распространению патриотических и социалистических идей, а также убеждения в необходимости революционных преобразований.

Автор анализирует 89 биографий высших китайских военных двадцатых годов. Оказывается, что более 70 процентов милитаристов происходило из зажиточных и богатых семей, что опровергает часто встречающееся мнение, что они вышли из бедных слоев и крестьянства. Затем автор рассматривает происхождение офицерских кадров и рядовых на основании материалов, собранных Ольгой Ланг в тридцатые годы, которые подтверждают тезис о связи милитаристов с привилегированными классами.

Правление милитаристов не было, по мнению автора, ни застывшей формой, ни однородной системой. Автор представляет четыре типа эволюции этой общественно-политической системы, сосуществовавших почти одновременно: 1) стабилизация системы правления милитаристов — Чжан Цзо-линь, 2) половинчатые реформы, носившие прогрессивный характер — Фын Юй-сян, 3) экономическое развитие и модернизация страны со стремлением к восстановлению по крайней мере во внешних чертах гражданской администрации — Чэнь Цзюнь-мин, 4) гоминдановская модель. Провал каждой из них был в какой-то степени результатом внешних условий, а частично — внутренних причин. Наряду с ними по-прежнему правили местные группировки милитаристов старого типа. Анализ власти милитаристов в двадцатые годы необходим, по мнению автора, для понимания хода позднейших исторических процессов и полезен в анализе исторического генезиса политической системы КНР.

THE WARLORDS' RULE IN CHINA
ITS ORIGIN, CHARACTER AND TRANSFORMATIONS

The author presents briefly the various kinds of armed forces existing in China in the 1920s: the armies of warlords, the bands of robbers, the militia and corporation troops. He describes their character and political and social functions. The warlords' rule is thus shown as an integral part of the social and political system in which administrative functions and exploitation are directly based on armed force.

In the author's opinion, the passing from the civilian rule of the imperial administration to that of the warlords was a phenomenon typical of the feudal and bureaucratic Chinese State. Since administrative and military functions had not been fully divided within the system of civilian government there existed conditions for the gradual taking-over of power in the provinces by the military whenever central authority was losing strength in periodically recurring economic and social crises. Yet the social processes taking place in the 1920s differed quite substantially from those that had occurred in previous crises; their final result was also different: they did not lead to the restoration of the bureaucratic feudalism but objectively — in the long run — to the social revolution.

The author presents the first attempts at a Marxist analysis of the warlords' rule in China made in the 1920s by scholars and political leaders connected with the Komintern. In his view, many elements of those analyses have remained valid. He then proceeds to a detailed analysis of the social, economic and ideological functions of the warlords, citing the Chinese traditions, the functions of armed forces and of the administration under the Empire, the traditionally civilian rather than military values of Chinese culture.

The author points out that although the warlords sometimes established industrial plants, they invested their capitals in trade and services much more frequently; in this aspect, their business activities were often of speculative character. In the author's opinion (not based on an analysis of economic data, however, but solely on indirect evidence of various people), predominating in the warlords' economic activities were purchases of land which led to intensified exploitation in spite of the aggravated economic depression. It is the author's view that, as a result, the activities of the militarists led directly to a consolidation of feudalism and, at the same time, gave it a pathological character. Ideologically, the activities of the warlords were conducive to the spreading of patriotic and socialist ideas and of the conviction of the necessity of revolutionary transformations.

The author has attempted to analyse the biographies of 89 higher military commanders in China in the 1920s. It turned out that more than 70% of the warlords came from well-to-do or wealthy families which refutes the frequently encountered view that they descended from the poorer classes or from the peasantry. He then presents the class origin of the officers and men, basing himself on the material collected by Olga Lang in the 1930s, which corroborates the thesis that the warlords' armies were connected with the privileged classes.

According to the author, the warlords' rule was neither a congealed form nor a homogeneous system. It represents four types of evolution of that social and economic system, co-existing almost at the same time: 1. the stabilization of the system of government of the warlord Chang Tso-lin; 2. the incomplete reforms of progressive character — as implemented by Feng Yü-siang; 3. economic

development and the modernization of the country, with the tendency to reconstruct outwardly at least, the civilian administration — Ch'en Chiung-ming; 4. the Kuomintang model. The collapse of each of these patterns was partly the result of external circumstances, partly of internal causes. Beside the above-described, there also continued to exist locally warlords' rule of the old type.

An analysis of the warlords' rule of the 1920s is necessary, in the author's view, in order to understand the course of later historical processes; it is also helpful in a historical analysis of the origin of the political system of the People's Republic of China.